

Prikrita grobišča in morišča v Občini Škofja Loka

Izveček

V Sloveniji je bilo v prvih tednih po koncu 2. svetovne vojne s strani novih jugoslovanskih oblasti umorjeno okoli 15 000 prebivalcev Slovenije in nekaj deset tisoč pripadnikov tujih vojska in civilistov, največ pripadnikov Neodvisne države Hrvaške. Njihovi grobovi niso smeli obstajati. Po demokratičnih spremembah leta 1990 so sporočila o tem počasi začela prihajati v javnost. Članek prikazuje raziskave prikritih grobišč in morišč v Občini Škofja Loka, kjer so izvedli preverjanja in potrjevanje na najmanj 20 evidentiranih lokacijah in opravili prekope 79 žrtev iz sedmih grobišč. Podobnega primera dejavnosti neke lokalne skupnosti v Sloveniji (še) ni bilo.

Ključne besede: *prikrita grobišča, morišča, poboji, sondiranje, prekopi žrtev, Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev, domobranstvo.*

Abstract

Concealed graves and killing grounds in the Municipality of Škofja Loka

In the first weeks after the end of the Second World War, around 15,000 inhabitants of Slovenia and several tens of thousands of members of foreign armies and civilians, mainly members of the Independent State of Croatia, were murdered by the new Yugoslav authorities. They were not allowed graves. After the democratic changes in 1990, they gradually became public knowledge. The article shows the research into concealed graves and killing grounds in the Municipality of Škofja Loka, in which verification and confirmation of at least 20 recorded locations was carried out and 79 victims were exhumed from seven graves. There has not (yet) been a similar case of activity by a local community in Slovenia. Key words: concealed grave, killing ground, killings, soundings, reburial of victims, Concealed War Graves and Burial of Victims Act, Home Guard.

Povojni poboji in prikrita grobišča

S povojnimi poboji označujemo izvensodne pomore vojnih ujetnikov in civilistov neposredno po koncu 2. svetovne vojne. To so povojne revolucionarne čistke, imenovane tudi čiščenja, ki jih je po vzoru sovjetske revolucije ukazala in izvedla tedanja jugoslovanska državna, partijska in vojaška oblast pod vodstvom Josipa Broza Tita. Večina pobojev na Slovenskem je bila izvršena od maja do julija 1945, v drugih delih Jugoslavije pa že od oktobra 1944 naprej.

Krvni davek prebivalcev na ozemlju današnje Republike Slovenije med vojno in neposredno po njej je bil velik. Znaša okoli 100 000 žrtev in med njimi je bilo kar 15 000 oseb, ki so bile umorjene po koncu vojne.¹ Izvensodni pomori so se dogajali tudi drugje v Evropi, vendar nikjer – glede na število prebivalcev – tako številčni kot na ozemlju Slovenije, kjer se je maja 1945 nahajalo veliko število vojakov in civilistov z vseh območij tedanje Jugoslavije. Zaradi skoraj popolne odsotnosti primarnega arhivskega arhiva o pomorih in grobiščih ter številu žrtvah v njih ter zaradi le redkih izkopavanj posmrtnih ostankov v grobiščih je ocenjevanje ali celo določanje števila žrtev lahko prehitro stvar manipulacij, ki se povečujejo do neslutnih višin. Zagotovo pa lahko število pomorjenih po koncu vojne na ozemlju Slovenije ocenjujemo na nekaj deset tisoč; med njimi so najštevilčnejši vojaki NDH.²

Obračun zmagovalcev in novih oblasti s poraženci – in nato z razrednimi in političnimi dejanskimi in namišljenimi nasprotniki – je bil posebej krut, saj so bile likvidacije izvršene brez sodnih postopkov, žrtve pa nato še izbrisane iz javnega spomina, saj jim je bila odvzeta pravica do groba. Njihova grobišča in morišča so bila desetletja načrtno in skrbno zamolčana. Zato je posebnost, ki nas loči od urejenih demokracij ta, da pomorjeni še 70 let po koncu 2. svetovne vojne nimajo označenih grobov, za ogromno večino se ne ve, kje ležijo, niti niso bili pokopani na dostojen in človeka vreden način.

Zaukazana molčečnost in prepoved označevanja grobov pobitih sta povzročili večdesetletno bolečino sorodnikov.³ Ti so, če so slučajno zvedeli za kraj, kjer naj bi bil pokopan njihov sorodnik ali prijatelj, morali molčati in čakati na čas, ko se bo odnos do nepokopanih tako spremenil, da bodo te kraje lahko dostojno označili in – kjer bo mogoče – posmrtno ostanke tudi prekopali. Po vojni so bili izkopi posameznikov redki, potekali so na skrivaj. Njihove bolečine so iz družinskega kroga v širšo javnost prišle šele po demokratičnih spremembah. Mariji

1 Deželak - Barič, Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun, str. 69–84.

2 Ferenc, Kužatko, *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji – Prikrita grobišča Hrvatov v Republici Sloveniji – Hidden croatian mass graves in the Republic of Slovenia*; Grahek – Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945*.

3 Več o tem glej razstava in knjiga Ferenc, *Prikrito in očem zakrito. Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*.

Okorn iz okolice Škofje Loke so partizani marca 1944 likvidirali očeta. Kmalu po koncu vojne so Okornovi zvedeli, kje je očetov grob in so ga skromno označili. Zaradi bojazni, da grob ne bi »izginil«, je Marija novo komunistično oblast prosila, naj ji očetove posmrtno ostanke dovoli prekopati na pokopališče. Niso ji ugodili, zato je sklenila, da bo prekop opravila na skrivaj. 1. maja 1946 so se Okornovi odpravili »na izlet«; odkopali so očetov grob, dali posmrtno ostanke v tri nahrbtnike in jih odnesli v dolino. Ker pa bi pokop na mestnem pokopališču lahko kdo opazil, so očetove posmrtno ostanke položili v kovinski zaboj in jih pokopali na domačem vrtu, kjer ležijo še danes. Čeprav je škofjeloško okrajno sodišče kasneje odločilo, da je bil Jože Okorn likvidiran po pomoti, je to njegovo družino zaznamovalo za celo življenje.⁴

Pričakovanja ob demokratičnih spremembah

Demokratične spremembe spomladi 1990, pravna slovesnost 8. julija 1990 v Kočevskem Rogu pa tudi deklaracije o spravi, ki so jih objavljali različni politični akterji, od Predsedstva RS do političnih strank pa tudi Rimskokatoliška cerkev in druga združenja so vzbujali upanje, da bo država znala in zmogla ta pietetna dejanja urediti. Vsaj tam, kjer bi bilo to mogoče. Z iskanjem krajev pomorov so se v začetku 90. let prejšnjega stoletja namesto pristojnih državnih ustanov ukvarjali posamezniki in društva. V nekaterih občinah so ustanavljali občinske komisije, ki so se dela lotile na različne načine. Večinoma so kmalu odnehale ali pa se ukvarjale bolj z okoliščinami pomorov kot pa z iskanjem, določevanjem ter označevanjem lokacij na terenu. Z ozadji povojnih pomorov se je veliko ukvarjala preiskovalna komisija Državnega zbora RS, zlasti njen predsednik Jože Pučnik. Velik korak pri vračanju žrtev v javni spomin je storila Nova slovenska zaveza, ki je pomembno prispevala k postavitvi 255 farnih plošč, na katerih so vklesana imena 14 901 zamolčane žrtve. Zaradi odsotnosti zakonodajnih okvirjev je bil onemogočen, oziroma v veliki meri omejen, vsakršen začetek urejanja prikritih grobišč. Vladna ministrstva se vse do leta 2003 med seboj niso mogla niti dogovoriti in uskladiti, pod katero ministrstvo bo ta problematika sploh sodila. Tem pristojnostim se je zlasti izogibalo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, ki je sicer prevzelo dela in naloge ukinjenega Ministrstva za borce in vojaške invalide. Šele z Zakonom o vojnih grobiščih (junij 2003) je bilo določeno, da bo ministrstvo za delo enotno uredilo varstvo vseh grobišč, vseh med vojno ali zaradi vojne umrlih oseb in postavilo enotna izhodišča ter enoten sistem varovanja. Tako so bila v zakon vključena tudi grobišča oseb, ki so bile po 15. maju 1945 »v nasprotju z načeli in pravili pravne države, po obsodbi ali po izvensodnem postopku usmrčene od organov ali predstavnikov takratne oblasti na ozemlju

4 Maček, Revolucija jim je zadala neozdravljive rane, str. 16–24.

Republike Slovenije.«⁵ Za desetletje po uveljavitvi zakona lahko ugotovimo, da ministrstvo na tem področju ni izpolnilo pričakovanj. Evidentiranje⁶ krajev pomorov je država omogočila šele leta 2000. Pospešek za delo na terenu je pomenilo odkritje grobišča v Zgornji Bistrici leta 2001 in 2002 ter izjava Vlade RS (22. 11. 2001), v kateri se je zavezala, da bodo državni organi storili vse, da se grobišča najdejo, označijo in, kjer je potrebno, posmrtni ostanki tudi prekopljejo. Vlada je svoji komisiji za ureditev vprašanj prikritih grobišč med sedmimi nalogami dodelila tudi »evidentiranje podatkov o številu in območjih grobišč predstavnikov nezmagovite strani v II. svetovni vojni – vzpostavljena evidenca bo lahko pozneje služila za normiranje grobišč.«⁷ Vendar iskanje in popisovanje lokacij prikritih grobišč ni potekalo kontinuirano, končalo se je po odkritju Hude Jame.

Kategorije prekopov

Sondiranje območja na domnevnem grobišču Podtrn; 8. 10. 2008.

(foto: Mitja Ferenc)

5 Uradni list RS, št. 65/2003.

6 Zakon o vojnih grobiščih v 13. členu opredeljuje postopek evidentiranja: »Evidentiranje vojnih grobišč po tem zakonu so terenska opazovanja, raziskave, meritve in kartiranje: 1. zemljišč, na katerih stojijo nagrobna ali druga spominska znamenja, iz katerih se utemeljeno domneva, da gre za zemljišče, v katerem je vojno grobišče, 2. zemljišč, v katerih se ob gradnjah, sondiranju terena, rudarskih delih, arheoloških in jarnarskih raziskovanjih ali drugih zemeljskih delih odkrije posmrtni ostanki osebe ali oseb, za katere se na podlagi razpoložljivih podatkov utemeljeno domneva, da gre za zemljišče, v katerem je vojno grobišče in 3. drugih zemljišč, za katera se na podlagi razpoložljivih podatkov utemeljeno domneva, da gre za zemljišče, v katerem je vojno grobišče.«

7 Sklep o ustanovitvi Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč, 33. seja Vlade RS, 21. 6. 2001.

Prekope bi lahko razvrstili v pet skupin.⁸ V prvo sodijo tisti, kjer so si zanje prizadevale občinske komisije. Daleč največje delo na tem področju je opravila Komisija Občine Škofja Loka za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje povojnih pobojev in drugih nepravilnosti (dalje: Komisija Občine Škofja Loka).

V drugo skupino sodijo prekopi, kjer so na posmrtno ostanke naleteli slučajno, največkrat ob gradbenih delih, in je preiskovalni sodnik odredil prekop žrtev. V tretjo skupino sodijo grobišča, kjer je izkop potekal na pobudo pristojnih državnih organov. Bodisi da je kazenski postopek narekoval iznos žrtev, saj je potekal proti kateri od še živečih oseb, ki so jo sumili nezastarljivih kaznivih dejanj, bodisi da je tako načrtovala vladna komisija. V četrto skupino uvrščam skupino grobov, iz katerih so bili prekopi opravljeni na željo sorodnikov. V posebno, peto skupino sodijo prekopi italijanskih in nemških vojakov, ki se izvajajo kontinuirano od podpisov sporazumov z Republiko Italijo (1997) in Zvezno republiko Nemčijo (1999).⁹

Loški grad – taborišče

Po dogovoru med britanskimi in jugoslovanskimi vojaškimi oblastmi so maja 1945 na avstrijskem Koroškem razorožene slovenske domobranci in tudi civiliste vračali v Jugoslavijo. Iz taborišča Vetrinj so jih britanske enote prepeljale do železniških postaj v Podgorju (Maria Elend) in Pliberku (Bleiburg), kjer so jih prevzeli pripadniki Jugoslovanske armade. Iz Podgorja je prva smer vodila čez sprejemni taborišči v Radovljici in Kranju na škofjeloški grad in v Škofove zavode v Šentvidu nad Ljubljano. Druga smer je vodila iz Pliberka čez Dravograd do Slovenj Gradca in naprej v taborišče Teharje. Ujetnike so po kratkih zaslišanjih razdelili v skupine A, B in C; tiste iz skupine C – bilo jih je največ – so kmalu umorili. Iz Šentvida so jih večji del z vlakom prepeljali do Kočevja in nato s kamioni do brezen v Kočevskem Rogu, s Teharji pa največ do rudniških razpok Starega Hrastnika. Do danes še neznano število ujetnikov so iz loškega gradu premestili v Šentvid, nekatere pa pomorili tudi na škofjeloškem območju. V tistih majskih in junijskih dneh je bilo življenje vrnjenega domobranca ter marsikaterega civilista bolj malo vredno, razvrščanje »na levo ali desno«, v smrt ali življenje, je bilo odvisno od osebne odločitve oficirja OZNE ter tudi od osebnih poznanstev in zamer iz časa pred vojno, med njo in po njej. Pri tem je bila usoda posameznika odvisna tudi od tega, kakšno krivdo so pripisovali domobranski enoti, ki ji je ujetnik pripadal.

Potek transporta ujetnikov do loškega gradu in režim v taborišču nam lahko ponazorijo izpovedi redkih preživelih. Prvi zapisi so, razumljivo, lahko nastali le v emigraciji.

- 8 V eč glej Ferenc, *Prekopi žrtev iz prikritih grobišč (1991–2011)*; (dalje Ferenc, *Prekopi*).
- 9 Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado Italijanske republike o urejanju vojnih grobišč, Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 10/1997; Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Zvezno republiko Nemčijo o vojnih grobovih, Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 6/1999.

Za primer pogledjmo zapis izjave podnarednika v 1. četi IV. polka Slovenske narodne vojske (dalje SNV), ki je bil iz Vetrinja vrnjen 28. maja. V Škofjo Loko so prišli okrog 19. ure; tam so jih izkrcali in so v mesto morali teči.

»V samostanske sobe so nas natrpali, kolikor se je sploh dalo. V sobi, v kateri sem bil jaz, nas je bilo 60. Soba je bila velika približno 6 x 6 m. Ko smo šli po hodniku, so nam odvzeli vse stvari. Hrane nam niso dali tri dni, četrti dan smo pa dobili nekakšno juho, kruha pa ne. Partizani so od časa do časa prihajali v sobo in vse vprek pretepali z žilavkami in kopiti. Komandant taborišča, ki nas je pretepal z bikovko, je bil Slovenec. /.../ Razen vojakov in civilistov, ki so prišli z nami, so bili zaprti tudi drugi civilisti, ki so jih pobrali po domovih. Partizani so izjavili, da bodo kaznovani vsi brez izjeme, pa naj so bili domobranci samo en mesec ali dve leti. Zaprte so bile kar cele družine z mladoletnimi otroci. Te družine so bile zaprte v posebnih sobah. Tudi otroke so pretepali. Zaprti so bili tudi ustaši in hrvaški domobranci. Srbov ni bilo videti, pač pa nekaj Nemcev, ki so dobivali hrano trikrat na dan. Tako je bilo zaprtih v samostanu nad 3.000 oseb. Na zrak nas niso puščali, razen na stranišče in pa opoldne po hrano. Vsak dan so nekaj ljudi odpeljali na morišče. Včasih pa tudi kakega mrtvega iz bunkerja. /.../ Samostan ni bil preveč zastražen. Na straži sta se menjavali dve partizanski desetini. Vedno smo upali, da bodo naši napadli samostan in bomo ušli, toda pomoči ni bilo. Iz mesta je približno 100 domačih terencev vsak dan prihajalo s spiski in iskalo domobrance. Katere so našli, so odpeljali v temnico, kjer so jih slekli in sezuli. To so bila ljudska sodišča, ki so brez zaslišanj in obsodb zapirala in pobijala. V zaporu smo bili devet dni. Ko sem zvedel, da bodo četnike postrelili, sem sklenil uiti. 7. junija zvečer okrog 21.30 sem se iz drugega nadstropja iz sobe št. 6 skozi okno spustil po žici strelovoda, kot že nekaj drugih pred menoj, na dvorišče. Od devetih pobeglih je eden verjetno obležal. Razbežali smo se na vse strani, zato ne vem, če so partizani koga zadeli, ko so odprli ogenj na nas. Še sem videl, kako so skakali čez škarpo, potem pa sem zgubil vsako zvezo z njimi. Tekel sem v dolino proti gozdu in skočil v Poljanščico, v kateri sem ležal dve uri. Partizani so vpili, a vpitja nisem razumel. Iskali so nas in tekali na vse strani.«¹⁰

Nato opiše pot, ki ga je preko Jezerskega 11. junija ponovno pripeljala v vetrinjsko taborišče. Kasneje je izvedel, da so ubežnike, ki so pobegnili skupaj z njim, ujeli na Črnem Vrhu nad Škofjo Loko.¹¹

Oglejmo si še zapis Vinka Dolenca, pripadnika Gorenjskega domobranstva iz Škofje Loke, ki je bil iz Vetrinja v Škofjo Loko vrnjen s 4. polkom SNV in se je z begom rešil z morišča. Spominja se njemu znanih domačih oseb, ki so obračunavale z jetniki:

10 Ižanec, *Odperti grobovi I*, str. 82–84.

11 Prav tam.

»Bunker je bila stara grajska ječa na dnu stolpa, zgrajena v obliki polkroga, velikosti 4 x 6 m, na nivoju hodnika, na katerega je gledalo okno, visoko nad vrati. Tu sem naletel na znanca iz Godešiča pri Škofji Loki med mnogimi drugimi, zajetega od Titovcev pri Borovljah, in še druge, ki so morali prepustiti prostor „hujšim zločincem“: gorenjskim poveljnikom, komandantom postojank, domobrancem Muretove postojanke, domobrancem iz Gorenje vasi, Črnega vrha in drugih postojank. /.../ Ko so me vrgli v bunker, niso prenehali s pretepanjem niti deset minut. Stalno so nas hodili pretepat Plestenjak iz Dorfarjev, Ivan Hočevar iz Čretja pri Medvodah, brata Močeradnikova iz Osolnika in Lojze Hafner iz Trnja pri Stari Loki. S prvim pretepanjem se je pričelo v jutru 29. maja, ko so si nas podajali v roke drug drugemu. Morali smo se prešteti. Vseh skupaj nas je bilo 147 „zločincev“ /.../ Kmalu nato smo imeli čast videti partizanskega komandanta „Miha“. Bil je to Anžon Šnopkov iz Račne vasi pri Žireh, star kakih 40 let, rdečega zabuhlega obraza, s širokimi ličnimi kostmi, s poševnimi očmi, s katerimi je malce škilil. Nadeli smo mu ime „gorjanec“. Bil je res pravi komandant gradu, kot bi ga izbral sam satan.«¹²

Dolenc se spominja, da so jih tudi fotografirali. O zadnjih trenutkih pred odhodom iz gradu na morišče zapiše:

»Znani so mi bili vsi obrazi, ki so nas zvezavali in stražili. Po večini so bili to stari komunisti in likvidatorji. Kakor Čepinarjev iz Šenčurja, Hčevov Ivan iz Cvetja, Dolenčevi in Heinricharjevi kočijaži in Deisingerjevi hlapci. Skoro nič niso govorili med seboj. Mrko in zadirčno so opravljali svoj posel kakor bi povezovali oddivjano živino. Za komandanta tega sprevoda je bil postavljen 38-letni plavalasi fant, bivši Dolenčev kočijaž iz Stare Loke, z modrimi očmi in stisnjenimi ustnicami.«¹³

Tudi tretji pripovedovalec omenja tepež na poti od kolodvora do gradu. Zaprli so ga s 169 drugimi v okroglo sobo v stolpu. Omenja kratke rafale, ki so prihajali od zunaj za hribčkom, domneva, da so pobijali tiste, ki so jih pred tem odbrali.¹⁴

Le redkim je uspelo pobegniti. Eden od preživelih ujetnikov opisuje:

»Četnikov nas je bilo v sobi okoli deset. Odločili smo se za pobeg. Sklenili smo, da se vsako noč rešijo trije. Med seboj smo žrebali, kateri trojki bo kdo pripadal in katera noč bo določena za njegovo rešitev. Prva trojka je bila Grmekova in še nekoga, ki je v Braziliji. Žleb je bil pritrjen približno meter od okna. Med prvo in drugo uro zjutraj se je prva trojka spustila po žlebu na dvorišče; spuščali so se drug za drugim in preplezali grajski zid. Na vrtu ni bilo straže. Titovci so bili prepričani, da je pobeg zaradi visokega grajskega zidu nemogoč. Zato sprva tudi niso postavili straže. Ko je že prišla vrsta name, sem zaradi varnosti pogledal navzdol. Prav takrat je stražar z užigalico osvetlil

12 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 85–92.

13 Ižanec, *Odprti grobovi I*, str. 85–92.

14 Ižanec, *Odprti grobovi, IV*, str. 117–120.

svojo postavo, ko si je prižgal cigareto. Takoj sem vedel, da sem zastražen in da je pobeg nemogoč. Stražo so namestili, ker so najbrž že opazili po travi sledove.»

Po pobegu prve trojke niso več skušali pobegniti. Omenja, da sta dva oficirja zasliševala vsakega domobranca posebej in ga spraševala po osebnih podatkih, kraju, času in akcijah delovanja pri domobrancih, kdaj je pristopil k domobrancem in to vpisovala v obrazce. 14. junija 1945 so ga prepeljali v šentviško taborišče, od koder mu je uspelo s sojetnikom Jerešino pobegniti.

Iz zapisov lahko razberemo, da so partizani odbirali oziroma združevali domobrnce iz posamezne postojanke in jih skupno »obravnavali«, bodisi s popisovanjem, pretepanjem kot tudi z odgonom na morišče; to so izvrševali domačini, saj so jih ujetniki prepoznavali po imenih.

Crngrob

Potrditve grobišča Crngrob 1; 8. 5. 2008.
(foto: Mitja Ferenc)

Potrditve grobišča Crngrob 5; 8. 5. 2008.
(foto: Mitja Ferenc)

Po demokratičnih spremembah so v javnost začele prihajati informacije o prikritih moriščih. Iz škofjeloškega območja je bilo v nacionalnih medijih najbolj zaznamovano grobišče v Crngrobu. To je po zaslugi Alojzija Pavla Florjančiča podrobno opisano in javnosti obširno predstavljeno v Loških razgledih.¹⁵

Glede zgodovinskega konteksta ni potrebno ničesar dodati, zagotovo pa bomo več podrobnosti izvedeli ob prekopu žrtev. Dodamo lahko, da je bilo pet lokacij oziroma območij okoli križev, ki naj bi označevali mesta pomorov in grobišč, sondiranih 9. maja 2008. Kostni ostanki žrtev so bili najdeni v vrtači, vpisani pod številko 68 Crngrob 1 (križ smo postavili na mesto, kjer so bili kostni ostanki najdeni) in pri križu, vpisanem kot Crngrob 2. Na mestih Crngrob 3 in 4 grobišče ni bilo potrjeno, čeprav je bilo v okolici z majhnim rovokopačem narejenih okoli 20

15 Florjančič, Povojno grobišče v Crngrobu, str. 217–244.

sond oziroma vkopov. Glede na to, da smo grobišče Crngrob 5 potrdili na lokaciji, čez katero so kasneje zgradilo cesto oziroma obračališče za tovornjake, predlagamo, da se načrtno preveri in prekoplje cestni odsek pri lokacijah 3 in 4. Po potrditvi grobišč sta bila nad najdenimi posmrtnimi ostanki položena plast zemlje in trak z oznako Policija, kar bo ob prekopu omogočalo hitrejšo najdbo ter lažjo antropološko analizo skeletnih celot.

Rezultati začetnih raziskav

Komisija Občine Škofja Loka je evidentirala še nekaj lokacij, ki so bile leta 2004 večinoma vpisane v evidenco prikritih grobišč v Republiki Sloveniji in v naslednjih letih raziskane. Novembra 2006 so tako potekale raziskave na osmih lokacijah znotraj in zunaj grajskega obzidja loškega gradu, v letu 2008 pa na lokacijah 583 Križna Gora – grobišče Bučka (9. 6. 2008), 408 Križna Gora – grobišče vrh Soteske (9. 5. 2008), 74 Trnje – grobišče Podtrn (6. 10. 2008) in 395 Vešter – grobišče Lovrčeva hiša (6. 10. 2008). Na teh lokacijah grobišč nismo uspeli potrditi, z izjemo lokacije številka 296 na zunanji strani grajskega obzidja, ki jo podrobneje opisujem v nadaljevanju.

V evidenci so še kraji, kjer bi bilo treba raziskave bodisi nadaljevati bodisi pridobiti bolj natančne informacije za sondiranje. To so št. 409 Križna Gora – grobišče Križna Gora, 407 Breznica pod Lubnikom – grobišče Breznica, 302 Vešter – grobišče Soteska, 303 Škofja Loka – grobišče Virško polje, 293 Sopotnica – grobišče Muretovina 2 in 410 Vešter – grobišče Cavrna.

Vsega skupaj je bilo do leta 2009 v Občini Škofja Loka v bazi prikritih grobišč evidentiranih 28 lokacij, od katerih so iz sedmih grobišč iznesli kostne ostanke 79 žrtev, 2 grobišči sta potrjeni, na ostalih pa informacije niso bile zanesljive in posmrtnih ostankov žrtev nismo našli ali pa raziskave še niso potekale. Hvalevredno je, da je občinska komisija večino krajev označila. Škofjeloška grobišča so obširno spremljala tudi sredstva javnega obveščanja. Objave je v svojem magistrskem delu zbrala Mateja Bavdaž,¹⁶ lokacije in dostope do grobišč si lahko ogledamo tudi na internetu.¹⁷

Oglejmo si podrobneje tista morišča in grobišča, ki so bila raziskana med letoma 2005 in 2008 ter v letu 2015 in so bile žrtve iz njih prekopane ter prenesene v kostnico na pokopališču v Lipici.

16 Bavdaž, *Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji : magistrsko delo.*

17 Geopedia http://www.geopedia.si/lite.jsp#T3737_x499072_y112072_s9_b4.

Grobišče Bodovlje

V noči z 29. na 30. maj 1945 naj bi iz loškega gradu do gozda nad vasjo Bodovlje¹⁸ odpeljali 22 do 24 domobrancev in jih likvidirali v jami nekdanjega partizanskega bunkerja. Med njimi naj bi bili zlasti domobranci iz bližnje župnije Črni Vrh. Po spominu Alojza Jereba (Ogrinovega Lojzeta), ki je bil na škofjeloškem gradu kot domobranec prisoten pri odbiranju črnovrških domobrancev, so bili na grobišče odvedeni: Franc Rupar (Fojsk) z Ožbolta, Jože Kržišnik (Presečnik) z Ožbolta, Jurij Jankovec (Kopačev mlin) iz Črnega Vrha 17, Franc Kuclar (Pohlevnov) iz Smolnika, Martin Košir (Plestenakov) iz Črnega Vrha 59, Jože Košir (Plestenakov) iz Črnega Vrha 59, Janez Košir (Slovníkov) iz Črnega Vrha, Pavel Košir (Slovníkov) iz Črnega Vrha, Tone Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega Vrha 16, Jože Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega Vrha 16, Matevž Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega Vrha 16, Tomaž Pečenik (Ažmanov) iz Srednjega Vrha 16, Franc Istenič (Andrjož) iz Rovt, Franc Hojkar (Česnov) iz Črnega Vrha, Franc Dolinar (Frličar) iz Zadobja, Jakob Buh (Kovkarjev Jokl) iz Zadobja in Rudi Raztresen (Šobar) iz Prelesja. Verjetno je bil med žrtvami tudi Stanko Žakelj (Krvinetov).¹⁹

Grobišče Bodovlje, izkop: 8. 9. 2005. (vir: PU Kranj)

Kraj poboja je verjetno povezan z dogodkom iz februarja 1944, ko so črnovrški domobranci napadli partizanski bunker v Bodovljah in tam ustrelili eno osebo.²⁰ Aktivnosti, povezane z raziskavo grobišča, je vodila Komisija Občine Škofja Loka, zlasti njen predsednik Janez Pintar. Z vaščani Črnega Vrha so 4. maja 2004 izvedli poskusni odkop in 25 cm pod površjem našli na kosti.²¹ Razgovori

- 18 Grobišče leži okoli 300 m od hiše Bodovlje 17, na strmem gozdnem pobočju nad hudourniško strugo, kjer se v neposredni bližini grobišča združita dve manjši dolinici, ki ju je oblikovala voda, nad njima pa je v brežini manjša ravnina, kjer je grobišče. Lokacija grobišča je na parceli št. 18, k.o. Zminec.
- 19 Zapisnik 5. redne seje Komisije Občine Škofja Loka za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje povojnih pobojev in drugih nepravilnosti (dalje Komisija Občine Škofja Loka); Zapisnik o obisku Alojza Jereba, 3. 4. 2004; Policijska uprava (dalje PU) Kranj, Uradni zapisnik z A. J., 4. 10. 2002.
- 20 Ustni vir T. P., 23. 5. 2002; PU Kranj, Uradni zapisnik, Izjava Jožeta Kržišnika, 21. 6. 2004.
- 21 Komisija Občine Škofja Loka, zapis 29. 4. 2004; PU Kranj, Izkop povojnega grobišča v Bodovljah - obvestilo, 5. 5. 2004; Komisija Občine Škofja Loka, Informacija in pobuda v zvezi z grobiščem Bodovlje pri Škofji Loki poslana Okrožnemu državnemu tožilstvu (dalje ODT) Kranj, 24. 6. 2004. Zahteva vaščanov Črnega Vrha za celoten odkop in identifikacijo posmrtnih ostankov, 4. 7. 2004. PU Kranj, Poročilo ODT v zadevi: Izkop povojnega grobišča v Bodovljah, 19. 5., 21. 5. 2004.

in poskusi občine, da bi od ministrstva za delo dobila navodila, kako naj izvede izkop,²² ali pa da bi Okrožno javno tožilstvo Kranj samo začelo postopek izkopa in identifikacije ter svojem izročilo posmrtno ostanke, so bili neuspešni.²³ Tožilstvo je menilo, da ni dokazov o storilcih in izkop ne bi pripomogel k odkritju storilcev ter njihovemu procesiranju. Napotili so jih na ministrstvo za delo, čeprav so prav tam dobili informacijo, da je za izkop in identifikacijo pristojno tožilstvo.²⁴

Po pridobitvi dovoljenj²⁵ je Komisija Občine Škofja Loka naročila izkop, ki je bil izveden 8. 9. 2005. Kostni ostanki so navzkriž ležali v plasti zemlje, debeline 0,5 m, nad še dobro vidnim lesenim dnom bunkerja. Poleg so bili naslednji predmeti: denarnica, čevlji, glavniki, nalivno pero, rožni venec, razne zaponke, trije tulci od nabojev ter večje število kovinskih žic, zviti v obliki osmice. Kostni ostanki so pripadali 25 odraslim osebam srednjih let. Na treh bolj ohranjenih lobanjah so bile ugotovljene strelne poškodbe, ostale lobanje so bile v slabšem stanju, zato ugotavljanje poškodb ni bilo mogoče. Na drugih kosteh ni bilo ugotovljenih sledov nasilja. Iz levih stegenic so odvzeli vzorce za DNK profil. Tudi domnevnim sorodnikom iz Črnega Vrha so 14. 12. 2005 odvzeli vzorce za analizo, ki je v sedmih primerih potrdila osebno identiteto žrtev.²⁶

Metoda izkopa, pri kateri so bile kosti v veliki meri premešane, kar je onemogočalo morebitno vračanje celotnih skeletnih ostankov svojem po opravljeni DNK analizi, je naletela na precej strokovnih kritik. Verjetno je tudi zaradi tega prišlo do užaljenosti članov občinske komisije, ki je Inštitutu za sodno medicino prepovedala, da bi posredoval podatke policiji, kar je predstojnik inštituta utemeljeval z besedami, da so delo opravljali kot plačljivo dejavnost in so zato podatki v lasti naročnika.²⁷ Lokacija streljanja žrtev, ki leži nad lokacijo pokopa žrtev, in grobišče sta označena z lesenim križem in začasno evidenčno kovinsko tablico, na kateri je vgraviran napis Republika Slovenija, trije križi in oznaka 77, ki pomeni zaporedno evidenčno številko v bazi prikritih grobišč. Posmrtne ostanke so 30. septembra 2005 prepeljali na pokopališče Lipica v Škofji Loki.²⁸

- 22 Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve ter enake možnosti (dalje MD), Služba za vojna grobišča, dopis Občine Škofja Loka MD, 26. 4. 2004, in dopis službe za vojna grobišča MD Občini Škofja Loka, 30. 4. 2004.
- 23 Komisija Občine Škofja Loka, Informacija in pobuda v zvezi z grobiščem Bodovlje pri Škofji Loki, poslana ODT Kranj, 24. 6. 2004, Zahteva vaščanov Črnega Vrha za celoten odkop in identifikacijo posmrtnih ostankov, 4. 7. 2004; PU Kranj, Poročilo ODT v zadevi: Izkop povojnega grobišča v Bodovljah, 19. 5. in 21. 5. 2004.
- 24 Komisija Občine Škofja Loka, dopis vodje ODT Kranj Irene Kuzma MD, 13. 9. 2004.
- 25 Dovoljenje MD, št. 37006-1/2005/10 z dne 20. 6. 2005.
- 26 Občina Škofja Loka, Poročilo o delu komisije za evidentiranje in urejanje povojnih grobišč Občine Škofja Loka v letih 2006–2010.
- 27 Generalna policijska uprava (dalje GPU), poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 2. 2006.
- 28 GPU, poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 12. 2005.

Grobišči Lovrenška grapa I in 2

V začetku junija 1945 naj bi v grapi ob potoku Zaplotnica pod Lovrenško goro umorili okoli 20 slovenskih domobrancev, ki so jih pripeljali iz zapora na loškem gradu, in še nekaj nemških vojnih ujetnikov, ki so domobranske žrtve pokopavali oziroma prekopavali.²⁹ V bližini grobišča je iz skupine, ki so jo vodili na likvidacijo, pobegnil domobranski ujetnik Vinko Dolenc s Sv. Duha, ki je te dogodke kasneje v Argentini opisal takole:

»Toda po več kot 30 minutah z gradu smo nepričakovano zavili na novo vojaško cesto, ki se vzpenja na Blegoš. Vedel sem, da se ta cesta po 300 m iz Poljanske doline zapre v ozko sotesko, obdano z visokima hriboma. Na eni strani jo zapre Sv. Lovrenc, na blegoški strani pa hrib Kobila, kjer bi bil beg zelo dvomljiv. Takrat je blisk osvetlil grapo in vsule so se težke kaplje. Straže so se stisnile. Med gromom in bliskom se je vtilo kot za stavo. Pohitel sem z odvezovanjem levice, si jo izmotal iz žičnih zank, jih zadržal v roki, da bi tega ne opazil stražar, izmotal še desno roko iz vrvi in jo tudi obdržal ob telesu, da se vrsta ne bi razmahnila. Tako rešen vseh vezi sem čakal na primeren kraj, da pobegnem. Že smo obstali. V silnem nalivu bi se že pognal iz vrste, če ne bi padlo povelje: »Naprej!« Po kakih 20 metrih se zopet ustavimo, tik pred sotesko, nasproti Pahovčeve hiše. Ker sem vedel, da se čez nekaj korakov naprej soteska tudi iz južne strani zapre, je kakor blisk šinilo vame: sedaj ali nikoli. Dvignil sem stranško žico, skočil proti svoji »telesni straži«, udaril po stražarjevi brzostrelki in se pognal v smeri omenjene hiše, ki je bila oddaljena kakih 30 m od ceste. V temi kot v rogu sem pozabil na 2 metra globok odtočni kanal, v katerega sem se pogreznil v prvem skoku. Tedaj so zaregljale za menoj strojnice kot na fronti. Tudi oni niso računali na ta jarek, zato so bili verjetno prepričani, da sem le nekje obležal. Za seboj sem zaslišal povelje: »Trije takoj za njim!« Med hudim nalivom so me iskali z ročnimi svetilkami. Priplazil sem se do vrta najbližjega posestva in se v trenutku znašel za hišo. Skočil sem preko Poljanske ceste in se zagnal v Poljansčico. Kmalu sem jo prebredel. Na vzpetini blegoške ceste so žrtve tik pred sotesko ustavili in nanje spustili rafale ... Iz moje čete se ni rešil nihče drug.«³⁰

Verodostojnost izjave in pobeg z zadnje poti je potrdil tudi eden izmed vojakov KNOJA.³¹ »Ljudski glas« je največkrat omenjal skupino od 47 do 50 domobrancev iz Poljanske doline in skupino nemških vojnih ujetnikov, pomorjenih konec maja ali v začetku junija 1945.

29 Grobišči, imenovani tudi Pod Pahovcem, ležita na območju naselja Gabrovo, jugozahodno od Škofje Loke, na levem bregu potoka Zaplotnica, v grapi pod Sv. Lovrencem, ob levi strani poti na Lubnik, na parceli št. 376, k.o. Sopotnica. V evidenco grobišč sta vpisani pod zaporedno številko 75 (1) in 76 (2).

30 Ižanec, *Odperti grobovi I*, str. 85–92.

31 GPU, Uradni zaznamek z V. A., 27. 6. 2005.

Grobišči sta bili uvrščeni v evidenco prikritih grobišč septembra 2002. Takrat sta bili že označeni z lesenim križem, ki ga je postavil Štefan Volčjak, brat umorjenega Janeza Volčjaka.³² Oktobra sta bili postavljeni še začasni evidenčni tablici z oznako grobišča in zaporedno evidenčno številko. Obstoje grobišča je 9. junija 2005 (na pobudo občinske komisije) potrdila sondaža podjetja Veking iz Celja, ki ima po sklepu Vlade RS koncesijo za izvajanje del na grobiščih nemških vojakov v Sloveniji. Po mnenju Hansa Tibarja iz Nemčije, predstavnika Nemške zveze za urejanje grobov nemških vojakov iz 2. svetovne vojne in izvedenca antropološko-dentistične stroke, najdeni kostni ostanki niso pripadali vojakom Wehrmachta. Kostni lobanje so spravili v polivinilasto vrečko, jo opremili z napisom in zakopali nazaj med ostale kosti, saj je bilo dovoljenje³³ izdano le za sondiranje.

Junija 2006 je Komisija Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč sklenila, da bosta prekopa posmrtnih ostankov iz grobišč v Konfinu 1 in Lovrenške grape pomenila začetek sistematičnega raziskovanja grobišč in predpisala metodološka izhodišča za sondiranje in izkope z arheološko metodo ter antropološko raziskavo skeletnih ostankov. Na temelju teh izhodišč so v naslednjih letih izvedli večino prekopov. Poenoteni metodološki okviri so pri pridobivanju natančnejših podatkov iz grobišč pomenili velik napredek, bili pa so tudi korak naprej v odnosu do žrtev. Da bi razmejili pristojnosti različnih vpletenih državnih institucij, je vladna komisija junija 2006 sprejela Protokol postopka prekopa vojnega grobišča. Vsebinsko je pripravil član komisije Pavel Jamnik iz Generalne policijske uprave.³⁴

Grobišče Lovrenška grapa; sondaža v juniju 2005 je grobišče potrdila. (foto: Pavel Jamnik)

Grobišče Lovrenška grapa 1; izkop, 25. 10. 2006. (foto: Mitja Ferenc)

32 GPU, zapis pričevanja Janeza Pintarja s Štefanom Volčjakom iz Virmaš, 7. 6. 2005.

33 MD, Arhiv Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč (dalje Arhiv vladne komisije), dovoljenje MD, št. 37006-1/2005 z dne 10. 3. 2005.

34 Jamnik, Metodološki okviri izvedbe sodno odrejenih ekshumacij ter sondiranja in prekopov, izvedenih v okviru vladne komisije, str. 83-98.

Prekop je po naročilu Komisije Občine Škofja Loka med 23. in 29. 10. 2006 pod vodstvom arheologa mag. Draška Josipoviča in s sodelovanjem antropologije dr. Petre Leben – Seljak izvedlo podjetje Magelan iz Kranja. Ker je bil glavni cilj »individualizacija« kosti, so izkopavanja potekala po arheološko primerljivi metodi. Sočasno z izkopom je potekala antropološka analiza, ki je vključevala določitev spola in okvirne starosti, oceno telesne višine ter opis eventualnih posebnosti, ki bi lahko posredno pomagale pri identifikaciji pokojnikov oziroma zmanjšale število potrebnih analiz DNK. V spodnjem, manjšem grobišču, dimenzij 2 x 2 m, je bilo najdenih sedem okostij, domnevno nemških vojnih ujetnikov.

Grobišče Lovrenška grapa. Stanko Gruden med arheološkim izkopom na lokaciji št. 2, 25. 10. 2006. (foto: Mitja Ferenc)

Grobišče Lovrenška grapa, spodnja, tretja plast žrtev, na lokaciji št. 2; 26. 10. 2006. (foto: Stanko Gruden)

Zakopani so bili zelo plitko (50 cm) in v jamo vrženi drug čez drugega. Nestrokovno izvedena sondaža pred tem je del okostij poškodovala. Kljub vsemu je dr. Seljakovi uspelo individualizirati posmrtno ostanke vseh sedmih ljudi.³⁵ Ob prekopu je bilo najdenih več predmetov za osebno rabo: pasna spona, črna usnjena denarnica, modre steklene jagode rožnega venca, črn plastičen glavnik, steklenička z zamaškom z navojem, železna britvica in cigaretni ustnik iz jantarja, aluminijasta držaja za naramnice z vgraviranim miniaturnim SS znakom in značka s sprednjega dela kape. Zadnji trije predmeti nakazujejo na vojaško pripadnost žrtev, verjetno v nemški vojski, kar pa še ne potrjuje nemške narodnosti žrtev.³⁶

Okoli 5,5 m zahodno so v drugem grobišču na kosti naleteli na globini 1,1 m. Ugotovili so, da je bila na področju stare apnenice izkopana grobna jama, dimenzij 3,4 x 4,5 m. V njej je ležalo dvajset moških okostij. Bila so sistematično zložena, vendar v različnih

35 MD, Arhiv vladne komisije, Leben - Seljak: Preliminarna antropološka analiza okostij iz grobišča v Lovrenški grapi, Žiri, 2006; Leben - Seljak, Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, str. 503–507.

36 MD, Arhiv vladne komisije, Poročilo o izkopu prikrita grobišča v Lovrenški grapi (Poljanska dolina) pri Škofji Loki, Kranj, december 2006; Josipovič, Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, str. 473–480.

smereh in položajih. Ležala so drug nad drugim v treh plasteh in bila med seboj deloma prepletena. V jamo so bila zložena z vsemi osebnimi predmeti za vsakdanjo rabo, vključno z obleko in deli opreme. Najdeni so bili različni gumbi, bronast in aluminijast križ, kovanec za 50 pfenigov, okovani čevlji, aluminijasta spona naramnice, glavnik, ogledalo, svetinjica, aluminijasta žlica, okroglo ogledalo z napisom OPLENAC v cirilici, aluminijast prstan in bakrena telefonska oziroma električna žica, s katero sta bili zvezani roki.³⁷ Predmete so predali Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani. Izkopane skelete so v priročnem terenskem laboratoriju še enkrat sestavili, antropološko obdelali ter odvzeli vzorce za DNK. Za 8 skeletov so kasneje potrdili sorodstvene vezi.³⁸ Večina žrtev v večjem grobišču je bila dokaj mlada. Vsa okostja pripadajo moškim, mlajšim od 40 let. 14 moških je bilo predvidoma mlajših od 30 let: dva od njih sta bila stara okrog 19 let, šest 20–24 let in šest 24–30 let. Le šest moških bi bilo lahko starih nad 30 let, vendar pa so bili tudi ti mlajši od 40 let.³⁹ Za razliko od žrtev v prvem grobu pri večini okostij v drugem grobu niso opazili zobozdravstvenih posegov. Zato se lahko domneva, da ta okostja pripadajo domačinom, ki naj bi bili kmečkega porekla. Pet okostij, za katere so značilne zalivke in zobna protetika, pa verjetno pripada premožnejšim ljudem, morda tudi tujcem, npr. Srbom (ogledalce z napisom OPLENAC). Pri prvem grobu gre verjetno za primaren grob, na kar kažeta tako globina groba kot položaj okostij, saj so bila trupla v grob pometana brez reda.

Drugi grob pa je verjetno res sekundaren. Na to nakazuje precej globlja grobna jama, sistematično zložena trupla, da so kar najbolje izkoristili obseg grobne jame. Verjetno pa so prekop izvedli prej kot v enem letu po poboju, saj bi v letu dni že moralo priti do delnega razpada trupel, vendar glede na položaj okostij do tega procesa še ni prišlo.⁴⁰ Posmrtni ostanki 27 oseb so bili 30. oktobra 2006 prepeljani na pokopališče Lipica v Škofji Loki.⁴¹

Grobišče pri grajskem obzidju 2

Grobišča na območju škofjeloškega gradu naj bi bila na več krajih: na vrtu in ob notranji in zunanji strani obzidja. Evidentiranih je bilo 9 lokacij. Ker je »ljudski glas« navajal, da so ujetnike na gradu morili in zagrebli tudi na grajskem vrtu in ob grajskem zidu, je Komisija Občine Škofja Loka zaradi nameravanega urejanja grajskega vrta podala predlog za sondiranje. 25. novembra 2006 je podjetje

37 Prav tam.

38 Občina Škofja Loka, Poročilo o delu Komisije za evidentiranje in urejanje skritih poveljnih grobišč Občine Škofja Loka (2006–2010).

39 Leben - Seljak, Preliminarna antropološka analiza okostij iz grobišča v Lovrenški grapi, Žiri, 2006; Leben - Seljak, Antropološke analize prikritih poveljnih grobišč, str. 503–505.

40 Prav tam.

41 PU Kranj, poročilo PU Kranj na ODT Kranj, 9. 11. 2006.

Škofja Loka, grobišče pri grajskem obzidju 2; 30. 11. 2006. (foto: Mitja Ferenc)

Magelan iz Kranja začelo s sondažo na grajskem vrtu.⁴² Pri tem so na več evidentiranih lokacijah našli nekaj medicinske opreme iz 2. svetovne vojne, črtaro in polovico identifikacijske tablice z napisom # ABT. FLAK BTR. 610 AB. Verjetno je bil to del smeti iz takratne bolnišnice na gradu. Posmrtnih ostankov ljudi niso našli. Za tem so izkopal sondro na južnem delu grajskega obzidja, zahodno od Škoparjeve lesenjače. Nadaljevali so ob betonski plošči plesišča. Skupno so naredili 22 sond, v skupni dolžini 238 m in širine 1,2 m. Na človeške kosti so

naleteli šele pri sondi št. 19, v globini 2 m, na travniku, na zunanji strani jugozahodnega roba grajskega obzidja.⁴³

Po izdaji dovoljenja za izkop so 1. in 2. decembra 2006 našli pet skeletov. Spodnji trije so ležali na trebuhu, zgornja dva na hrbtu. Izkopavanje je vodil arheolog mag. Draško Josipovič, najdene kosti pa je na kraju pregledala antropologinja dr. Petra Leben - Seljak. Pri pregledu skeletov je ugotovila, da vsa pripadajo moškim osebam, starim od 20 do 50 let, višine od 161 do 169 cm. Dva od njih sta bila stara med 20 in 25, eden med 23 in 30, eden med 25 in 45, zadnji pa med 35 in 50 leti. Le pri skeletu št. 5, ki je ležal najvišje, je zaradi dveh lukenj v levi lopatici ugotovila, da bi mladenič lahko umrl zaradi strele v bližino srca. Drugih posebnosti, ki bi kazale na vzrok smrti, na skeletih ni ugotovila.⁴⁴ Poleg skeletov so našli še nekaj predmetov (pasna sponka, nekaj gumbov, rožni venec, nizki čevlji), na podlagi katerih pa statusa žrtev ni bilo mogoče ugotoviti, verjetno gre za domobranske ujetnike. Posmrtni ostanki so shranjeni v zasilni kostnici na pokopališču Lipica v Škofji Loki. Policiji, ki je opravila več poizvedovanj in razgovorov z osebami, ki bi lahko podale oprijemljive podatke, ni uspelo identificirati še živečega storilca kaznivega dejanja.⁴⁵ Sredstva za izkop je zagotovilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

42 MD, Služba za vojna grobišča, dovoljenje št. 17401 2/2006 z dne 9. 11. 2006.

43 Grobišče je bilo v bazi prikritih grobišč zavedeno pod številko 296. Leži na parceli št. 537, k.o. Škofja Loka. Do kraja najdbe pridemo, če se po grajski poti napotimo do vhoda v grajski vrt, kjer zavijemo levo in nadaljujemo 300 m po poti pod grajskim obzidjem do travnika na jugozahodnem robu obzidja. Lokacija leži med potjo in kotom obzidja.

44 Leben - Seljak, Preliminarna antropološka analiza okostij iz sonde MNG-06, Žiri, 5. 12. 2006; Leben - Seljak, Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, str. 505; Josipovič, Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, str. 480–485.

45 GPU, poročilo PU Kranj na ODT v Kranju, št. 240–32/2004–2, z dne 18. 12. 2006.

Grobišče Žovšče

Lokaciji,⁴⁶ ki sta bili s križem označeni že od okoli leta 1990, sta bili junija 2004 vpisani v evidenco prikritih grobišč pod številko 291. Po podatkih škofjeloške komisije naj bi tu poleti 1945 likvidirali 15 ujetnikov, pripeljanih s škofjeloškega gradu.⁴⁷ Člani občinske komisije so lokacijo preverili in potrdili najdbo kosti v globini 60 cm.

Prekop je občina zaupala podjetju Magelan iz Kranja, ki je že izvedlo podobne izkope na območju občine, in podjetju Primož Šink s. p. Arheološka dela je vodil mag. Draško Josipovič, potekala so med 12. in 15. oktobrom 2007. Občina je angažirala še antropologinjo dr. Petro Leben - Seljak in forenzično genetičarko dr. Katjo Drobnič.

V zahodnem grobu so izkopali kostne ostanke petih ljudi, ki so ležali v treh plasteh: moškega, starega okoli 40 let in visokega 174 cm, žensko, staro med 22 in 40 leti, verjetno mlajšo od 30 let in visoko 165 cm, moškega, starega okoli 40 let in visokega 173 cm, moškega, starega med 22 in 25 leti, visokega 182 cm, in moškega, starega prav tako med 22 in 25 leti in visokega 166 cm. Tudi v vzhodnem grobu so skeleti ležali v treh plasteh. Žrtve so bile: ženska, starejša od 22 let in visoka 153 cm, moški, star okoli 30 let in visok 178 cm, ženska, stara med 22 in 25 leti in visoka 156 cm, moški, star okoli 20 let, visok 168 cm, moški, star med 35 in 45 leti in visok 169 cm, in moški, star med 22 in 25 leti in visok 173 cm.⁴⁸

Grobišče Žovšče, zahodni grob; 14. 10. 2007.
(foto: D. Žmitek, PU Kranj)

Grobišče Žovšče, antropologinja dr. Petra Leben - Seljak pri razvrščanju skeletnih ostankov; 15. 10. 2007.
(foto: D. Žmitek, PU Kranj)

- 46 Do grobišč pridemo, če gremo od razcepa pri hišah Puštal 85 in 86 še 130 m do ostrega desnega ovinka in nato še 55 m do roba gozda na desni strani ceste. Levo se v pobočje odcepi gozdna pot. Po njej gremo 45 korakov do prvega grobišča, ki ga označuje prvi križ in 12,5 m vstran še drugi križ, ki označuje drugo grobišče. Grobišči sta na parceli št. 255, k.o. Puštal.
- 47 Komisija Občine Škofja Loka, Seznam – spisek lokacij prikritih grobišč v Občini Škofja Loka, 6. 12. 2004.
- 48 Leben - Seljak, Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, str. 507, 508.

Ugotovljeno je bilo mesto eksekucije, okoli 15 m severozahodno od vzhodnega groba, kjer so našli več tulcev, kalibra 9 mm in 7,92 mm. Evidentirani so bili naslednji predmeti: 4 gumbi (pri skeletu 1), 5 steklenih okroglih ploščic z gravurami, torbica, pasna spona in glavnik (pri skeletu 2), glavnik z napisom FOREVER (pri skeletu 4), ostanke rožnega venca, dva naglavna glavnika in dva bela gumba, 2 uhana rumene kovine z dvema pokrovčkoma biserov in dvema brušenima prozornima kamnoma in verižica iz rumene kovine s križem iz rumene kovine. Križ je imel vdlane brušene kamne rdeče barve, en kamen je manjkal (pri okostju št. 6), dva kosa verižice iz rumene kovine (pri okostju št. 7), glavnik in štirje gumbi bluze črne barve (pri okostju št. 8), kovinski gumb (pri okostju št. 9), kovinske škarjice, 11 kovancev, kovinski prstan z zeleno patino, ploščat ključek, zamašek stekleničke, kos pločevine, tobačnica iz bakelita (pri okostju št. 10), 5 belih gumbov in kovinska spona za pas (pri okostju št. 11). Ob tem so našli še tulec kalibra 7,92 mm in 16 tulcev kalibra 9 mm. Predmete je prevzel Muzej novejše zgodovine Slovenije.⁴⁹ Skeletni ostanki 11 oseb so shranjeni v kostnici na škofjeloškem pokopališču Lipica.

(Pre)Huda Jama

Po odkritju Hude Jame je komaj vzpostavljeni sistem raziskovanja in urejanja prikritih grobišč razpadal. Resorno ministrstvo, kot predlagatelj programa vladni komisiji, ni več omogočal izvajanje dela na prikritih grobiščih. Prenehalo se je z evidentiranjem, raziskovanjem in urejanjem; tudi register grobišč, ki bi jim zagotovil minimalen pravni status, se ni vzpostavil. Huda Jama in žrtve v njej so poskušale biti pozabljene. Ministrstvo je omogočalo le pobiranje vidnih posmrtnih ostankov iz kraških jam. Ob tem je vedno bolj prihajalo do spoznanja, da obstoječi Zakon o vojnih grobiščih iz leta 2003 ni predvideval načina reševanja raznolike problematike teh grobišč in je njegovo izvajanje odvisno od politične volje, ki pa je manjkala. Zato je bil v letu 2015 sprejet poseben, dodatni zakon, ki natančno določa postopke in za urejanje teh grobišč določa namenska proračunska sredstva, za skrbnika pa je določil tudi drugo resorno ministrstvo: Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo.⁵⁰ Izvajanje v polnem obsegu se bo začelo v spomladanskih mesecih leta 2016, jeseni leta 2015 pa je vlada že namenila izredna sredstva. Eno od grobišč, kjer je bil opravljen prekop žrtev, je bilo tudi grobišče v Občini Škofja Loka, Muretovina 1.

49 Poročilo o izkopu prikrita grobišča na Žolščah nad Puštalom pri Škofji Loki, Kranj, november 2007; Potrdilo o prevzemu, 22. 11. 2007; Josipovič, Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, str. 485–498.

50 Zakon o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev (Uradni list RS, št. 55/2015).

Grobišče Muretovina I

Lokacija grobišča je bila vpisana v evidenco prikritih grobišč pod številko 292 Sopotnica – grobišče Muretovina 1. Nekoč je tam stala kmetija Pr' Muret, v kateri je novembra 1944 nastala domobranska postojanka, po pobočju okoli kmetije pa so bili izkopani strelski jarki.⁵¹ V njih naj bi po vojni likvidirali in zagrebli sedem domobrancev.

Namen raziskave je bil izkop žrtev na že znani, s sondažo iz leta 2008 potrjeni lokaciji. Vodenje arheoloških del je v okviru izvajalskega podjetja Magelan prevzel arheolog Luka Rozman. Dela so po ustaljenem protokolu potekala med 18. in 20. novembrom 2015. Najprej so locirali najdišče, nato strojno odrinili zemljino do antropoloških ostankov, sledilo je njihovo čiščenje in dokumentiranje. Nadaljevali so z ročnim izkopom skeletov in predmetov, med katerim je hkrati potekala še preliminarna antropološka analiza, ki jo je opravila dr. Petra Leben-Seljak. Po končanem terenskem delu je sledila dokončna analiza človeških ostankov ter analiza, dokumentiranje in fotografiranje odkritih predmetov.

Zaradi geološke sestave tal je bilo težje določiti ostanke jarka, ki ima približno 0,5 m širine, medtem ko je od današnjega površja segal v globino med 0,8 do 1 m. Raziskali so približno 50 m jarka. Na površini so našli več tulcev od nabojev, žebeljev, nekaj neidentificiranih železnih predmetov ter ostanke bodeče žice, ki je ležala po jarku. Ta je imel dve strelni gnezdi, prvo na skrajnem južnem delu preden se jarek zalomi proti severovzhodu, drugo približno 8 metrov severozahodno od prvega. Obe gnezdi sta bili namenjeni nadzoru ceste Škofja Loka–Poljane. Jarek je bil po vsej verjetnosti temeljen z lesenimi pregradami/tramovi. Na to navajajo odkriti žebli znotraj njega, kot tudi sama morfologija terena. Kot kaže, je bil jarek dodatno varovan z bodečo žico, ki je bila odkrita med izkopom.

V jarku je bilo pet skeletov, njihova usmerjenost je bila zelo podobna; vsa so ležala v isti smeri z nogami proti severu. Pri vseh so bili najdeni osebni predmeti.⁵² Ti so bili predani Muzeju novejše zgodovine v Ljubljani.⁵³ Okostja so bila sicer kompletna, vendar pa so bile kosti v slabem stanju zaradi ilovice, ki je uničila

Grobišče Muretovina 1; izkop, 20. 11. 2015.

(foto: Luka Rozman)

51 Kokalj - Kočever, *Gorenjski domobranec*, str. 28.

52 Rok Bremec: Poročilo o arheološki raziskavi prikritega grobišča na Ravnem Dolu pri Sodražici in prikritega grobišča v Sopotnici pri Škofji Loki.

53 Potrdilo o oddaji celotnega gradiva raziskav, 17. 3. 2016.

gobasto kostno strukturo (epifize dolgih kosti, vretenca). Zaradi uničenih diafiz točne meritve dolžine kosti niso bile mogoče, posledično je izračunana telesna višina le okvirna. Patoloških in kakšnih drugih posebnosti na kosteh ni bilo videti, z izjemo dveh zraslih prsnih vretenc pri skeletu št. 4.

Za morebitno analizo DNK so odvzeli desne stegnenice. Vsi skeleti pripadajo moškim in razen prvega, ki je pripadal osebi stari 30 let, visoki okoli 172 cm, so vsi ostali pripadali fantom starosti okoli 25 let (skelet 5 domnevno pod 25 let), pri čemer sta osebi 2 in 5 merili v višino okoli 172 cm, osebi 3 in 4 pa okoli 167 cm.

Kasnejši osebni identifikaciji bi lahko pomagala fotografija, ki jo Peter Habjan (tudi Muret, saj je bil stari oče lastnik domačije Muret), lastnik zemljišča, hrani doma. Na fotografiji je 41 oseb, večinoma domobrancev, ki so se slikali pred skednjem kmetije, ki je takrat stal na vrhu Muretovega griča. Morda odkriti skeleti pripadajo petim članom, ki so na fotografiji.⁵⁴

Grobišče Matjaževa jama

Za zaključek opišimo še nekaj podatkov iz raziskav grobišča, ki je v zadnjih mesecih v Škofji Loki v središču zanimanja. Okoli 400 m zahodno od vasi je kraška jama z ozkim vhodom (1,0 x 0,6 m), ki se poševno strmo spušča v globino 22 m v vhodno dvorano, velikosti 7,5 m x 10 m. Uporabljali so jo tudi za odlaganje smeti. »Ljudski glas« je Matjaževo jamo zaznamoval kot grobišče, kjer so pokopani otroci, ki so jih maja 1945 izločili iz večje skupine beguncev, ti pa so bili pobiti in pokopani v Crngrobu. V medijih se brez navedbe vira pojavljajo različne številke – 50, celo 250. Prve uradne preiskave so bile v jami opravljene 26. novembra 2001, ko je policija skupaj z okrožno državno tožilko Ireno Kuzmo opravila ogled. Našli so večje število živalskih ter nekaj človeških kosti, ostanke obuvala ter bakreno žico, zvito v obliki osmice. Posmrtni ostanki so pripadali odraslim osebam, glede na število najdenih kosti najmanj trem in največ štirim osebam. Po različnih ustnih virih, ki jih je zbrala policija, naj bi bili žrtve ujeti domobranski vojaki, zaprti na loškem gradu, lahko pa bi bile žrtve tudi še iz časa med vojno.⁵⁵ Lokacijo smo vpisali v evidenco prikritih grobišč pod številko 73. V občini so se odločili, da jama raziščejo, občinska komisija je izkop zaupala podjetju Magelan iz Kranja in podjetju Šink s. p. Izveden je bil 25. maja 2009. Ob tem so strojno sondirali tudi okolico vhoda in sosednjo jugovzhodno vrtačo. Izkop so spremljali člani komisije Občine Škofja Loka in kriminalist Policijske uprave Kranj. Vhodno dvorano so osvetlili s pomočjo generatorja. Posmrtne ostanke so našli na treh krajih.

54 Rok Bremec: Poročilo o arheološki raziskavi prikritega grobišča na Ravnem Dolu pri Sodražici in prikritega grobišča v Sopotnici pri Škofji Loki.

55 Komisija Občine Škofja Loka, Seznam – spisek lokacij prikritih grobišč v Občini Škofja Loka, 6. 12. 2004; PU KR, Uradni zaznamki s F. B., 22. 11. 2001, J. H., 21. 11. 2001, A. B., 21. 11. 2001; Jamnik, "Akcija Sprava", str. 39.

Na podlagi najdb so raziskovalci domnevali, da so bile pobite žrtve oblečene in obute vržene v jama. Dejanj prikrivanja (miniranje, zasipavanje) niso našli.⁵⁶ Poleg ostankov obutve so našli še očala, dva glavnika, vžigalnik in nekaj gumbov. Raziskovalci niso našli kompletnih skeletov. Kostni so bile premešane, celih je bilo le malo, zato individualizacija posameznih okostij ni bila mogoča. Na podlagi najdb dolgih kosti je antropologinja dr. Seljakova lahko ugotovila, da je bilo žrtev šest; pet moških, eden pa mladostnik nedoločljivega spola, v starosti 14–18 let. Dr. Seljakova je lahko ugotovila njihovo višino: 155, 162, 168, 171 in 171 cm.⁵⁷

V javnosti se je, kljub opravljeni raziskavi v jami, ohranilo prepričanje, da jama skriva večje število žrtev, zlasti otrok, in bi jo morali temeljiteje raziskati.

Grobišče Matjaževa jama, posmrtni ostanki šestih žrtev pred vhodom v jama; 25. 5. 2009.

(vir: Jože Kranjc)

Škofjeloška deklaracija

Čeprav je Občina Škofja Loka med vsemi občinami v Sloveniji naredila največ na področju urejanja prikritih grobišč, želijo posamezniki in civilna združenja v občini nadaljevati z aktivnosti, začetimi pred leti. V tem duhu so ustvarjalci odmevnih dogodkov ob 70-letnici konca 2. svetovne vojne oblikovali tudi besedilo deklaracije, v kateri med drugim od predstavnikov države pričakujejo, da se jasno in odločno zavzamejo za dokončno raziskavo prikritih grobišč, izkop žrtev, njihovo evidentiranje in pokop v skladu s civilizacijskimi normami, vrnitev temeljnega človeškega dostojanstva vsem žrtvam revolucionarnega nasilja, s simbolno izjavo najvišjega predstavniškega in zakonodajnega organa v državi in ustanovitev Slovenskega muzeja spomina in sprave. Župana in občinske svetnike pa poziva k ponovnemu oblikovanju komisije za evidentiranje in ureditev prikritih grobišč, dokončno ureditev prikritih grobišč na območju Občine Škofja Loka

56 Josipovič, Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009, str. 491–496.

57 Leben - Seljak, Antropološke analize prikritih povojnih grobišč, str. 510.

in pietetno ureditev kostnice na pokopališču Lipica pri Škofji Loki. Razsežnosti medvojnih in povojnih pobojev na Škofjeloškem pa naj se predstavijo v stalni zbirki Loškega muzeja.⁵⁸

Deklaraciji skoraj ni več kaj dodati. Avtor pričujočega članka pa bi si želel še, da bi strokovna opravila, metodologija in postopki, za katere smo si v vladni komisiji prizadevali in jih vpeljali v delo pristojnih organov, postali del njihovega stalnega, kontinuiranega dela, ki ne bo odvisno od vsakokratne odločitve pristojnega ministra.

VIRI:

Generalna policijska uprava: poročila, zapisi

Geopedia http://www.geopedia.si/lite.jsp#T3737_x499072_y112072_s9_b4.

Komisija Občine Škofja Loka za ugotavljanje in urejanje grobišč, raziskovanje povojnih pobojev in drugih nepravilnosti: njihovi zapisniki, dopisi, obvestila, informacije in pobude, poročila.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve ter enake možnosti, Služba za vojna grobišča: poročila, dovoljenja, dopisi.

Občina Škofja Loka: poročila, dopisi.

Policijska uprava Kranj: poročila, uradni zaznamki, dopisi.

Uradni list RS, št. 55/15.

Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 10/1997

Uradni list RS, Mednarodne pogodbe, št. 6/1999.

LITERATURA:

Bavdaž, Mateja: *Evidentiranje prikritih grobišč v Republiki Sloveniji : magistrsko delo*. Ljubljana : [M. Bavdaž], 2010, 526 str.

Deželak - Barič, Vida: Smrtne žrtve druge svetovne vojne na Slovenskem in notranji obračun.

V: *Odstiranje zamolčanega : zbornik prispevkov / uredili Damjan Hančič, Gregor Jenuš, Neža Strajnar*. Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2013, str. 69-84-

Ferenc, Mitja: *Prekopi žrtev iz prikritih grobišč : (1991-2011)*. Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, 166 str.

Ferenc, Mitja: *Prikrito in očem zakrito : prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*. Celje : Muzej novejšje zgodovine, 2005, 124 str.

Ferenc, Mitja; Kužatko, Želimir: *Prikrivena grobišča Hrvata u Republici Sloveniji = Prikrita grobišča Hrvatov v Republiki Sloveniji = Hidden croatian mass graves in the Republic of Slovenia*. Zagreb : Počasni bleiburški vod, 2007, 199 str.

Florjančič, Alojzij Pavel: *Povojno grobišče v Crngrobu. V: Loški razgledi 48, Škofja Loka : Muzejsko društvo Škofja Loka, 2001, str. 217-244.*

58 Sprejeto z aklamacijo na pogovornem večeru Povojni poboji na Škofjeloškem 70 let kasneje, v Stari Loki, 9. 12. 2015.

- Grahek - Ravančič, Martina: *Bleiburg i križni put 1945 : historiografija, publicistika i memoarska literature*. Zagreb : Hrvatski institut za povijest, 2009, 486 str.
- Ižanec, Franc [(ps.): *Odperti grobovi, I*. Buenos Aires : samozaložba, 1965, 119 str.
- Ižanec, Franc: *Odperti grobovi, IV*. Buenos Aires : dr. Filip Žakelj, 1971, 319 str.
- Jamnik, Pavel: *"Akcija Sprava" : ugotovitve policijskega preiskovanja povojnih pobojev : zaključno poročilo*. Ljubljana : Ministrstvo za notranje zadeve, 2004, 65 str.
- Jamnik, Pavel: Metodološki okvirji izvedbe sodno odrejenih ekshumacij ter sondiranj in prekopov, izvedenih v okviru vladne komisije. V: *Poročilo Komisije Vlade Republike Slovenije za reševanje vprašanj prikritih grobišč : 2005–2008*. Ljubljana : Družina, 2010, str. 83–98, 432 str.
- Josipovič, Draško: Prispevek arheologa pri izkopu prikritih grobišč v letih 2006–2009. V: *Resnica in sočutje : prispevki k črni knjigi titoizma : poročilo 3 : poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana : Družina, 2011, str. 473–480, 576 str.
- Kokalj - Kočever, Monika: *Gorenjski domobranec*. Ljubljana : M. Kokalj Kočever, 2000, 137 str.
- Leben - Seljak, Petra: Antropološke analize prikritih povojnih grobišč. V: *Resnica in sočutje : prispevki k črni knjigi titoizma : poročilo 3 : poročilo Komisije Vlade RS za reševanje vprašanj prikritih grobišč 2009–2011*, Ljubljana : Družina, 2011, str. 503–505, 576 str.
- Maček, Janko: Revolucija jim je zadala neozdravljive rane. V: *Zaveza 79*, Ljubljana : Nova slovenska zaveza, str. 16–24.

Summary

Concealed graves and killing grounds in the Municipality of Škofja Loka

The article summarises research into concealed graves and killing grounds in the Municipality of Škofja Loka. In cooperation with the Municipal Commission for the Arrangement of Concealed Graves, the Commission of the Government RS for Resolving Questions of Concealed Graves, the Ministry of Labour, Family and Social Affairs and Equal Opportunities and the Institute for Forensic Medicine, soundings, or verification and confirmation, were carried out in the municipality in at least 20 recorded locations and 79 victims from seven graves were exhumed; in addition, anthropological analysis of the skeletons was performed and, when this was possible, DNA analysis for possible individual identification of the victims. There has not (yet) been a similar example of activity of a local community.

In September 2005, mortal remains belonging to at least 25 persons were exhumed from a grave in Bodovlje and in October 2006, first 7 and then a further 20 skeletons were exhumed from two graves in Lovrenška grapa. Eight skeletons were identified by means of DNA analysis. In October 2007, Žovšče grave was excavated; 5 and 6 skeletons were exhumed from two graves. In November of the same year, during soundings at recorded locations in Škofja Loka castle, a further grave was found outside the castle walls from which 5 skeletons were exhumed at the beginning of December. In May 2009, the skeleton remains of 6 persons were exhumed

from a grave in Matjaževa jama pri Pevnem. Individual identification of the skeletons was not possible since the skeletal remains were intermixed. In November 2015, five victims were exhumed in Sopotnica from Muretovina 1 grave, which had been confirmed by soundings in 2008. All skeletal remains disinterred on the territory of the Municipality of Škofja Loka are in the ossuary in Škofja Loka cemetery Lipica.